

DOKUMENTUM ÉS FIKCIÓ: HAT VÁLTOZAT

I. EGY KLASSZIKUS MAGYAR „TÉNYREGÉNY” Krúdy Gyula: A tiszacszlári Solymosi Eszter

1. 1931. március 1-től százegy folytatásban közölte a *Magyarország* című napilap *A tiszacszlári Solymosi Esztert*. Utána még két évet élt Krúdy. A hatszáz oldalas regény sem életében, sem halála után, negyvenkét évig nem jelent meg könyv alakban. 1975 nyarán, a könyvhétre adta ki a Magvető.

2. Krúdy, talán legnagyobb prózaírónk, ritkán írt hibátlan nagyregényt. A *Solymosi Eszter* sem makulátlan remekmű. Az újságfolytatásokban gördülő nagyepika minden szükségképpen terhét magával cipeli: hosszabb a kelletténél, szerkezete megbillen, sok az elvarratlan eseményszál. Az epizódok, ízes betétek, remek mellékfigurák – mint Krúdynál oly gyakran – szétvetik az eseménymenet rendjét, önálló életre kelnek.

Túlírt, pongyola regény, az esztétikai szabályzat szerint. Mégis megkockáztatjuk: ha nem magyarul írják, régtől alapkönyv a XX. századi világirodalomban.

3. „Van-e még megírható történet? Ha nem magadról akarsz írni . . .”: a modern regényirodalom évtizedek óta ezzel a kérdéssel csatázik. Természetesen mindig akad még megírható történet. Természetesen minden újonnan megírt regénytörténet egyszerre szól magunkról és másokról.

De önéletrajzíró és általánosítás arányát a történetben megtalálni egyre nehezebb. Innen a *non-fiction*, a „tényregény” változatainak hódítása az újabb világirodalomban. A regényíró szükségét érzi, hogy képzeletét valamilyen egzakt tény mennyiség lobbantsa fel. Ez a dokumentáció igen gyakran nevezetes bűnperek anyaga. Ha a bűnper tárgya, oka, szereplőgárdája túlmutat önmagán, akkor a tényregényíró dörzsölheti a tenyerét: látszatra bűnügyi krónikás, igazából egy réteg, osztály, társadalom, világ clé tart regénytükrot.

Gondolnánk, ezt a módszert a hatvanas évek szovjet és amerikai regényírói fedezték fel. Elfelejtett magyar regényében Krúdy – nem szegényes képzeletű író – a *non-fiction* tanítómesterének bizonyul.

4. A tiszaezlári vérvád, a rákövetkező per nemcsak országos ügy volt: néhány évre egész Európa odafigyelt. Hogy lappangó faji előítélet, évszázados babonaörökség, hivatali mulasztás, hivatali csalás, sok egyéb okából rituális gyilkossággal vádolnak meg másfél tucat koldusszegény, falusi zsidót, Magyarország északkeleti szegélyén, a Felső-Tisza nyomorult községében: ez még nem világszenzáció. Világszenzációvá a véletlen eset tere és ideje fokozta. A magyarországi vérvád évekkal a Dreyfuss-per, azaz a Nyugat-Európán is átsöprő antiszemita hullám *előtt* hangzott el. A nyers, végletes oroszországi pogromok előtt, közben és után. A ferencjózsefi „boldog békeidők” delelőjén, az osztrák–magyar liberalizmus fénykorában, a hivatalos antiszemitizmustól fertőzetlen Monarchiában. Mígnem a tiszaezlári parasztszolgáló, Solymosi Eszter elindult, hogy gazdasszonyának a házfestéshez a boltban kék és fekete festéket vegyen. Délelőtt indult el, bevásárolt, sosem érkezett haza, többé nem látta senki. A Tiszába esett, vagy cselédbánatában a Tiszába ölte magát.

Akkor nem így ítélték meg. Napokkal az eltűnés után Tiszaeszlárt és a tágabb nyírségi világot átjárta a vérvád: Solymosi Esztert a zsidók a templomba terelték, nyakát megmetsztették, vérét edényben felfogták, így áldoztak vallásuknak. Hosszú vizsgálat, még hosszabb vizsgálati fogság következett a vádlottakra, hat hétig tartott a tárgyalás. A felmentő ítélet igazságát másfél évvel Solymosi Eszter eltűnte után mondta ki a nyíregyházi törvényszék.

5. Tiszaeszlár, a „nagy per” nemcsak a váratlanul feltört, féktelen antiszemitizmus okából lett esemény a magyar és az európai történelemben. Azért is, mert már a nyomozati szakaszban kiütközött a vád és a rákövetkező per művi kiterveltsége. Otromba tervezés volt, a tervezők szakszerűtlen munkát végeztek, bele is buktak, de tény, hogy kétszeresen is konstruáltak. Hamis koronatanút teremtettek, az apját, ismerőseit hidegvérrel megvádoló, származását, vallását megtagadó, nevezetes Scharf Móricot. És amikor a Tisza kivetette Solymosi Eszter tetemét, természetesen metszetlen nyakkal, a konstruktőrök megalkották a zsidók által kicserélt holttest, a „hullaúsztatás” rémhistóriáját.

6. Liberális történetfilozófia, liberális állampolitika uralkodott akkor a monarchia magyar felében: a tisaeszlári vérvádnak hatalmas ellenzéke támadt. A leghangosabb ellenzők egyike, Eötvös Károly lett a megvádolt zsidók fővédője, tevékeny és eredményes ügyvédje. Huszonegy évvel később megírta beszámolóját, *A nagy per*. Amit a tisaeszlári vérvád történetéről tárgyyszerűen tudunk, Eötvös művéből tudjuk.

7. Most, Krúdy regényének birtokában, tanulságos a két könyvet párhuzamosan elolvasni. Eötvös hiteles szemtanú, szakszerű jogász, szabatos időrendben haladó elbeszélő. Krúdy kedve szerint használja-idézi a periratokat, elhagy és kiemel, tündöklő képzeletével felfokozza a vád és a per

minden elemét. Ha megbízható krónikára vágyunk, Eötvöst kell elolvasnunk. Ha azonban tényelemekre épült regényt kívánunk: Krúdy vetélytárs nélkül áll, s nemcsak Eötvös Károssal szemben.

8. Kegyetlenül hideg és játékosan ironikus, dermesztő és költői Krúdy látomása a tiszzaeszlári szegényről és a szegényt keretező világról. És milyen nehéz elemeire bontani ezt a varázst.

Mint minden jelentős „tényregényíró”, Krúdy is fikcióval keveri a dokumentumokat. De nem ismerünk „tényregényt”, amelyben valóság és képzelet, nyersdokumentum és líra ennyire átjárna, áthasonítaná egymást.

Krúdy a megtörtént tények felől is sokat, rengeteget tud a tiszzaeszlári vérvádról és a perről. De ezt a tudását mintha csak tartalékolná. Regényírói tehetsége-módszere a megtörtént események minden mozzanatát azonnal stilizálja, képzelettel toldja meg, önmaga fölé emeli. Gyanítható, az eltúlzások, megtoldások többsége merő fantázia. Ez a szárnyaló képzelet azonban szigorúan azt szolgálja, hogy – a műfaj és a módszer mintatermékeként – eleven élettel gazdagítsa és mélyítse az adott dokumentumokat. Hogy egy különleges regénytörténetet különlegességeivel együtt, különlegességeit megőrizve általánosítson.

9. Eötvös sem Budapestről figyelte Tiszzaeszlárt. Mint gyakorló jogász, politikus, író hatalmas tapasztalati anyaggal érkezett Szabolcsba. Mégis úgy, mintha a *központ*-ból creszkedne alá a *végekre*, az anyaországból a gyarmatokra. Felvilágosult bölcsként felülről nézett körül, derűs fölényvel és megvetéssel mondott véleményt.

Krúdy bentlakó. Akkor is, ha a nagy per idején még csak az első elemibe járt. Az őshonos elemi tudásával ismeri ennek a nyírségi világnak az év- és napszakait, az éghajlat és a megyei közigazgatás szerkezetét, a homokrecse-

gést és a sarcuppogást, a tiszai tutajosok munkarendjét és étkezési szokásait. A hetvenhetedik mellékfigura családfáját, vagyoni állapotát, szerelmi természetét is ismeri, tudja, hogy Mikecz-Puczér Jóska megyei zughirlapíró hányadik pohár után vágja fokosát a mennyezetgerendába.

A mai regényírókhoz mérve Krúdy lenyűgözően sokat, mindent tud arról a világról, amelyről ír. Tudását célirányosan közvetíti és adagolja: minden a vérvád és a szegényper felé mutat.

10. Krúdy kevesebb gondot fordít a vérvád – s általában az antiszemitizmus – felvilágosult ésszel ellentétes tételcinek cáfolatára, mint Eötvös. Amikor regényét írta – a harmincas évek legelején – a nyílt antiszemitizmus (már és még) nem volt napirenden Magyarország újkori történetében. Ezért Krúdy nem a zsidógyűlölet honi téziseit vizsgálja, hanem honi talaját. Szabolcs vármegyét, ahonnan Budapest majdnem olyan messze van, mint Amerika. A kalódó, züllő, semmibe néző honorácior-nemességet, a mértékadókat, akik Eötvös Károly védőakciójában a nemzetközi zsidó tőkétől függő, a kölcsönt adó Rothschild-bankházakra figyelő Tisza Kálmán ijedelmét fedezik fel. Eötvös fejezeteken át részletezi a vizsgálat meg nem engedett vallatási módszereit. Krúdy átfut a kínzásokon, őt nem a vallatási módszerek, hanem a vallatók érdeklik. A félbeszakadt sorsú, homokba és sárba zárt országgyűlési képviselők, vizsgálóbírók, csendbiztosok, törvényszéki írnokok életútja, gondolkodásmódja, tevékenysége. Eötvös könyvéből tudatlan, szakszerűtlen, szadista hivatali közegek lépnek elénk, a jogszolgáltatás alkalmatlan szolgálói. Krúdy regényéből: elrekedt életű árnyékemberek, akiknek Tiszaeszlár a végső alkalom, hogy még egyszer nekirugaszkodjanak.

Krúdy iróniájának tündérfényében sem mondható, hogy az ő ítélete az elnézőbb.

11. Eötvös Károly 1904-ben megírta a könyvét, s úgy gondolta, nemcsak a maga dolgát végezte el, az ügyet is likvidálta. Az Európához tartozó Magyarországon antiszemitizmus volt, de – nem utolsósorban *A nagy per* hatására – többé nem lesz. Krúdy kevesebb liberális államfilozófust olvasott, de közelebbről ismerte a termőtalajt: ironizált, gyanakodott, nem jósolt optimistán, nem tévedett. 1944-ben új kiadásban adták ki Bary József, a vádyszimatoló néhai vizsgálóbíró röpiratát; s nem akármilyen költő verselt Solymosi Eszter véréről.

12. Krúdy Gyula régi-új könyve – hosszadalmasságával, bicegő szerkezetével, álanekdotikus kitérőivel együtt – a magyar epika legmagasabb vonulatába tartozik. A műfajjal Krúdy megelőzte korát. A világhírről lekésve, itthoni, lehetséges folytatóit emlékezteti.